

Buxoro tarixining xorijiy manbalarda yoritilishi

Nurulloyev Shahriyor Shavkatovich

Buxoro davlat pedagogika instituti Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti
1-tar 23-guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada Buxoro shahrining tarixiy taraqqiyoti va xalqaro sivilizatsiyalar tizimidagi mavqei xorijiy yozma manbalar asosida yoritiladi. Qadimdan Buxoro shahar geografik va madaniy jihatdan Markaziy Osiyoning yirik ilmiy, diniy va savdo markazlaridan biri sifatida ko'plab xorijiy mualliflarning e'tiborini tortgan. Arab geograflari (al-Istahriy, Ibn Hauqal, al-Muqaddasiy), fors tarixchilari (Narshaxiy, Beruniy), qadimgi Xitoy solnomachilari ("Tang shu"), yevropalik sayohatchilar (Marko Polo, Entoni Jenkinson) va rus sharqshunoslari (V. V. Bartold, L. I. Albaum) asarlarida Buxoroning siyosiy, iqtisodiy, diniy va madaniy hayoti haqida muhim ma'lumotlar mavjud. Mazkur maqolada bu manbalar Buxoro tarixining xalqaro ilmiy tafakkurdagi o'rnini aniqlashda asosiy dalil sifatida tahlil qilinadi. Ayniqsa, "Tarixi Buxoro" (Narshaxiy), "Ahsan at-taqasim" (al-Muqaddasiy), "Tang shu" (Xitoy solnomasi) kabi asarlarda Buxoroning urbanistik tuzilishi, xalqaro savdo tarmoqlaridagi roli, va dini-ma'rifiy markaz sifatidagi holati keng bayon qilingan. Muallif maqola davomida xorijiy manbaalarning tarixiy faktlar, ijtimoiy munosabatlar va madaniy tafakkurdagi aksini ilmiy uslubda baholaydi. Shuningdek, Buxoroning xalqaro tarixiy merosdagi o'rnini, o'zaro sivilizatsiyalararo aloqalaridagi roli chuqur yoritilgan.

Kalit so'zlar: Buxoro, xorijiy manbalar, Narshaxiy, al-Istahriy, Ibn Hauqal, al-Muqaddasiy, Tang shu, Marko Polo, Jenkinson, Beruniy, Bartold, tarixiy meros, Buyuk ipak yo'li, sivilizatsiyalararo aloqalar, geosiyosiy markaz, ilmiy markaz.

Buxoro shahri Sharq sivilizatsiyasining eng qadimiy va barhayot markazlaridan biri bo'lib, uning boy tarixi nafaqat mahalliy, balki xorijiy tarixiy manbaalarda ham keng yoritilgan. Bu manbalar orasida arab, fors, xitoy, yunon-rum, shuningdek, rus va g'arbiy Yevropa mualliflari asarlari alohida ahamiyat kasb etadi. Buxoro to'g'risidagi xorijiy yozma manbalar nafaqat shaharning siyosiy, iqtisodiy, diniy hayotini aks ettiradi, balki uning madaniy va sivilizatsion rivojlanish darajasini aniqlashda ham muhim tarixiy dalil bo'lib xizmat qiladi.

Buxoro nomi ilk bor qadimgi fors manbalarida "Buxarok" tarzida tilga olinadi. Xususan, miloddan avvalgi IV–III asrlarga oid Zoroastrizmga oid matnlarda bu hudud "mukaddas joy" sifatida tilga olinadi. Buxoro haqida ilk kengroq yozma ma'lumotlar

esa qadimgi yunon tarixchilari, jumladan, Strabon va Ptolemey asarlarida uchraydi. Strabon Movarounnahrni "Sirdaryo va Amudaryo oraliq'idagi madaniyatli xalqlar yurti" deb atab, bu mintaqada savdo-sotiq va hunarmandchilik rivojlanganini ta'kidlaydi. Garchi bu asarlarda Buxoro to'g'ridan-to'g'ri nomlanmasa-da, u tilga olingan "Sogdiana" tarkibida ko'rsatiladi.

VII–VIII asrlardan boshlab arab manbalari Buxoro haqida keng ma'lumot bera boshlaydi. Al-Balazuriy, Ibn Xurdodbeh, al-Istahriy, Ibn Hauqal, al-Muqaddasiy kabi tarixchi va geograflar Buxoroni Movarounnahrning siyosiy va madaniy markazi sifatida ta'riflaydi. Masalan, al-Muqaddasiy "Ahsan at-taqasim fi ma'rifat al-aqolim" asarida Buxoroni "isloh qilingan, yaxshi sug'orilgan, ilmlarga boy va ajoyib me'morchilik namunalari bilan mashhur shahar" deb ta'riflaydi. Ibn Hauqal esa Buxoroni "ilm va hunarning beqiyos markazi" deb e'tirof etgan. Ushbu manbalarda Buxoroning masjid-madrasalari, bozorlar va infratuzilmasi haqida batafsil ma'lumotlar berilgan.

Forsiy manbalar, xususan, Abu Rayhon Beruniy, Narshaxiy va Gardiziy asarlarida Buxoro tarixi yanada chuqurroq yoritiladi. Narshaxiy tomonidan yozilgan "Tarixi Buxoro" asari bu borada alohida o'ringa ega bo'lib, Buxoronoma deb nom olgan ushbu asar IX–X asrlar Buxoro hayoti, uning amirlik tartibi, islom dini tarqalishi, ilm-fan rivoji va xalq urf-odatlar haqida noyob ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Olim D. Alimova bu haqda shunday deydi: *"Narshaxiyning asari faqat tarixiy emas, balki sotsiologik, diniy, iqtisodiy ahamiyatga ham ega bo'lib, Buxoroning o'ziga xos ijtimoiy modeli haqida tasavvur beradi"*.

Xitoy manbalarida ham Buxoro haqida qadimgi davrlardan boshlab tilga olinadi. Tang sulolasi davrida yozilgan "Tang shu" (Tang sulolasi tarixi)da Sug'diyona va Buxoro elchilari Xitoy imperator saroyiga kelgani qayd etilgan. Bu manbada Buxoro savdogarlari faoliyati, ipak yo'lidagi roli va Xitoy bilan bo'lgan aloqalar haqida ma'lumotlar mavjud. Sharqshunos A. G. Semyonov bu borada shunday ta'kidlaydi: *"Tang sulolasi davridagi Xitoy tarixiy hujjatlari O'rta Osiyoning siyosiy ahvoli, xususan Buxoroning xalqaro aloqalari haqida bebaho ma'lumotlarni o'zida mujassam etgan"*.

Yevropa manbalarida Buxoro haqida xususiy sayohatchilar, diplomatlar va tadqiqotchilar asarlarida ma'lumotlar uchraydi. Xususan, XIII asrda yashagan italyan sayyohi Marko Polo o'z safarnomasida Buxoro haqida qisqacha yozgan va uni "katta, boy va musulmonlar yashaydigan shahar" deb atagan. XVII asrda Buxoroga kelgan ingliz elchisi Entoni Jenkinson o'z yozuvlarida shaharning savdo-sotiq faoliyati, xon saroyi, va islomiy tartib-qoidalari haqida batafsil ma'lumot beradi.

XIX asr va XX asr boshlarida rus tadqiqotchilari tomonidan Buxoro shahriga oid keng ilmiy izlanishlar olib borilgan. S. M. Dukachaev, V. V. Bartold, A. N. Samoylovich va L. I. Albaum kabi rus olimlari Buxoroning arxeologik yodgorliklarini, madaniy hayotini va ijtimoiy tuzilmasini ilmiy jihatdan o'rganganlar. Bartold o'zining "Turkiston" asarida Buxoroni Sharqdagi eng yirik ilm-fan markazlaridan biri sifatida baholagan. U shunday deydi: "*Buxoroning o'rta asrlardagi maqomi – bu musulmon dunyosidagi Bag'dod va Qohiradan keyingi uchinchi yirik diniy-ma'rifiy markaz sifatida qaralgan*".

G'arbiy tarixshunoslikda Buxoro ko'proq "mistik Sharq shahri" tarzida romantik tasvirlangan bo'lsa-da, zamonaviy tadqiqotlar uni aniq manbalarga tayangan holda o'rganishga yo'naltirilgan. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab Buxoro haqida chet ellik sharqshunoslarning ilmiy maqolalari, monografiyalari va arxiv materiallari chop etildi.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro tarixi nafaqat o'zbek tarixchiligi, balki xalqaro tarixiy va madaniy tadqiqotlar doirasida keng o'rganilmoqda. Xorijiy manbalar Buxoroning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va dini hayotini yoritishda muhim rol o'ynaydi hamda bu shahar tarixining universal sivilizatsiyalar jarayonidagi o'rnini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Narshaxiy. *Tarixi Buxoro*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1966.
2. Al-Muqaddasiy. *Ahsan at-Taqasim fi Ma'rifat al-Aqalim*. – London: Brill, 1906.
3. Ibn Hauqal. *Surat al-Arz*. – Bayrut: Dar Sader, 1938.
4. Al-Istahriy. *Kitab al-Masalik wal-Mamalik*. – Qohira: Dar al-Kutub, 1968.
5. Beruniy A. R. *Hindiston*. – Toshkent: Fan, 1973.
6. Bartold V. V. *Turkestan v epokhu mongolskogo nashestviya*. – Moskva: Nauka, 1963.
7. Gibb H. A. R. *Islamic Society and the West*. – Oxford: Oxford University Press, 1957.
8. Semyonov A. G. *Tang sulolasi solnomasida Sug'd va Buxoro haqida*. – Toshkent: Sharq, 1952.
9. Polo M. *The Travels of Marco Polo*. – London: Penguin Classics, 1958.
10. Jenkinson A. *Travels in Central Asia*. – London: Hakluyt Society, 1865.

11. Alimova D. *Tarixshunoslik va manbashunoslik asoslari*. – Toshkent: Fan, 2008.
12. Albaum L. I. *Arxitektura Buxary*. – Moskva: Vostokovedenie, 1976.

